

РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ ПАМ'ЯТКИ РОЗТОЧЧЯ В СВІТЛІ КРАЄЗНАВЧИХ ТА
АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (XIX – 30-ті роки XX ст.)

Розточчя – специфічна за своїми природними умовами територія. Яскравим свідченням цього є і сам термін “Розточчя”, етимологічне походження якого дослідники виводять від слова “розтока” (пол. “roztoka”) [Haliczer, 1933, s. 130; Maruszczak, 2002, s. 207; Piotrowski, 2005, s. 103]. Останнє, вочевидь, вказує на наявність на цій території вододілу між басейнами Чорного та Балтійського морів. Цю характерну особливість відзначали ще географи кінця XIX ст., виділяючи цю територію в окремий регіон [Podręcznik geografii Galicyi, 1876, s. 12; Galicya, 1881, s. 447–448; Rechman, 1904, s. 33]. У географічному розумінні Розточчя – це макрорегіон, який лежить між Підкарпаттям на півдні та Люблінсько-Волинською височиною на півночі. Він простягається горбогірною смугою, довжиною близько 180 км і шириною 20 км, з південного сходу на північний захід, й поділяється на мезорегіони, котрі виокремлюються завдяки характерним рисам геологічної будови та рельєфу. В географічній літературі їх здебільшого виділяють три: Горайське, Томашівське та Равське Розточчя [Maruszczak, 1972, s. 340–384; Reder, 2005, s. 7].

Прикордонне розташування Розточчя наклало свій відбиток на етнокультурній та політичній ситуації у регіоні в середньовіччі, адже як слушно зауважує Я. Редер, етнокультурні й політичні межі, котрі проходили через цю територію, поділяли його “в різних напрямках та пропорціях” [Reder, 2005, s. 5]. Таке географічне місцезнаходження Розточчя дало підстави М. Піотровському ототожнити цю територію із згаданим у праці аль-Масуді “масивом гірським”, що відокремлював Русь від доп'ястівської Польщі [Piotrowski, 2005, s. 103].

Зважаючи на сказане вище, закономірним виглядає процес наукового зацікавлення тереном Розточчя, починаючи з XIX ст. Попри це, історія краєзнавчих та археологічних досліджень на території регіону не привертала належної уваги з боку дослідників. Найчастіше така інформація має характер невеликого за обсягом історіографічного огляду в синтезованих працях про Розточчя [Balcer, Machnik, Sitek, 2002, s. 7–8; Gurba, 2005, s. 119–120], або ж коротких відомостей про історію вивчення тієї чи іншої пам'ятки, котрі слугують преамбулою до основної частини [Wartołowska, 1958, s. 7–16; Берест, Касюхнич, 1996, с. 13–14; Чайка, 1999, с. 91–92 та ін.].

Можемо стверджувати, що історія першопочатків краєзнавчого та археологічного вивчення Розточчя виглядає маловисвітленою та нез'ясованою. Власне, цим і зумовлюється актуальність нашого дослідження, оскільки саме до 30-х рр. XX ст. закладається інформативна база про локалізацію багатьох пам'яток регіону й відбувається їх введення в історичну науку. Отож, головним завданням цієї статті є аналіз нагромаджених джерел про середньовічні пам'ятки на терені Розточчя. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від початку XIX ст. до 30-тих рр. XX ст.

З перших десятиліть XIX ст. у Центрально-Східній Європі поживається інтерес до збирання та вивчення старожитностей, їх наукової інтерпретації. Паралельним потоком йде розвиток історичної науки, зокрема тієї її галузі, котра присвячена середньовіччю. У більшості випадків зацікавлення минувшиною в практичній сфері реалізувалося в краєзнавчих пошуках, які мали за мету виявлення та опис прикметних об'єктів старовини, їх введення в історичну науку та популяризацію серед громадськості. В цей же час робляться спроби цілеспрямованого обстеження значних територій, закладаються основи фіксації пам'яток, окремих об'єктів, знахідок [Булик, 2006, с. 298]. Окремі дослідники (Ю. Костжевський [Kostrzewski, 1949, s. 14–33], А. Абрамович [Abramowicz, 1967, s. 99–131], Н. Булик [Булик, 2009, с. 404–413]) окреслюють такі тенденції поняттям “романтична археологія”, тому що саме в цей час

інтелектуальна еліта суспільства звертається до праісторії рідного краю, його природи, культурної спадщини. Як слушно зауважує Я. Лех, археологія доби романтизму була пов'язана “з розбудженою вражливістю епохи, зверненою на таємничість, незвичайність, готичність, захоплення рунічним письмом, похованнями та передхристиянськими віруваннями і традиціями, всім, що було пов'язано зі смертю і трансцендентністю. Звідти її зацікавлення розкопками поховань, курганів, місць давнього культу, городищ і печер” [Лех, 2006, с. 21].

Ю. Костжевський, один з перших істориків польської археології, початок її романтичного періоду пов'язує з появою у 1818 р. в журналі молодих літераторів з Кременця праці “*O Sławiańszczyźnie przed chrześcijaństwem*” Адама Чарноцького (1784–1825), відомого під псевдонімом Зоріан Доленга-Ходаковський [Kostrzewski, 1949, s. 14]. Яскраво описав діяльність дослідника Станіслав Кунаевич, котрий писав, що З. Доленга-Ходаковський “перший з кийком в руці і з торбиною на плечах почав обходити села і містечка, ведучи розмови з старцям... й розкопуючи старожитні могили... відшифровуючи запліснявілі документи і рукописи, словом зі всіляких можливих користався способів, аби тільки відкрити загублені часом сліди давньої минушини” [Kunasiewicz, 1872, s. 6–7]. Зазначимо, що З. Доленга-Ходаковський обстежував і пам'ятки Розточчя, зокрема він відвідав городища в Сонсядці (літописний Сутейськ) [Banasiwicz, 1990, s. 91] та Потеличі [Potylicz, 1887, s. 883]. Після відвідин останнього у 1818 р., дослідник подає відносно детальний його опис. Так, Потелицьке городище “...старих Слов'ян, валом довкола обнесене; а через те, що цей вал, на самому схилі гори скелястої насипаний, міг легко осипатися, поставлено пізніше плоске каміння у щільні фундаменти і землю покрито для зміцнення валу. У деяких місцях те каміння грубе видніється посеред валу, а в деяких, де земля валова осипалась, лише воно стирчить, без розміру, обробки і без ніякого порядку...” [Potylicz, 1887, s. 883].

Такий інтерес до пам'яток минувшини на території Розточчя не був випадковим. Так, на початку XIX ст. Кароль Бояновський повідомив про існування в околицях села Гуців місцевості з стародавніми укріпленнями, званої в місцевій традиції під назвою “городисько” [Prusicka-Kołos, 2007, s. 45].

Серед дослідників цього часу можемо також виокремити Миколая Створжинського, архівіста Замойської ординації в Звержинці. У своїй неопублікованій праці “*Opisanie historyczne dóbr Ordynacyi Zamoyskiej*” він зібрав значний джерельний матеріал, в т. ч. і про городища південної Люблінщини. Ця робота, котра обіймає 662 сторінок, була результатом його кропіткої праці протягом 1815–1834 рр. “*Opisanie historyczne...*” базувалося на відомостях, котрі дослідник “черпав з доступних йому як архівісту джерел та донесень з терену” [Gurba, Orłowski, 1956, s. 67–68]. Те, що дослідник отримував інформацію про пам'ятки регіону з “інших рук” не применшує наукової вартості праці, адже у справі інвентаризації городищ М. Створжинський значно випередив своїх сучасників [Gurba, Orłowski, 1956, s. 68]. Дослідник описав не тільки такі великі городища, як Гуців чи Сонсядка, але й курганні могильники в Липську та Дешковицях. Окрім того, науковець згадує про “замчиська” у Красніку, Щебрешині, Туробіні, Томашові, Сусці та низку курганів у Гуцьові, Звержинці та ін. Зауважимо, що попри подання інформації про городища, дослідник намагається визначити час їхнього функціонування, але часто така хронологічна інтерпретація викликає чимало сумнівів. Так, городище в Баторжі, на думку вченого, існувало в часи Стефана Баторія, а літописний Сутейськ виник за Яна Казимира [Gurba, Orłowski, 1956, s. 69–70]. Водночас не можна применшувати наукову вагу праці М. Створжинського, адже вона довгий час залишалася єдиним каталогом пам'яток Люблінщини, в т. ч. і Розточчя.

В руслі романтичної археології закономірним виглядає те, що печери, які завше в народній традиції овіяні ореолом таємничості та сакральності, не могли не викликати зацікавлення у краєзнавців. Так, печера в Страдчі викликала неабиякий інтерес у галицьких прихильників старовини. Одним із перших дослідників, котрий описав цю пам'ятку, був Богущ Жигмонт Стечинський. На сторінках польського видання “*Przyjacieł Ludu*” він у 1841 р. під літерою “К” опублікував опис цієї печери [К, 1841, s. 235–238]. Обстеживши порожнину в Страдецькій горі, дослідник порівнює її з київськими печерами, адже в обох випадках “людина

тут більше аніж природа зробила". Також Б. Ж. Стечинський провів обміри печери; було встановлено, що її передня частина – природного походження, а далі вона розширювалася людиною в південно-східному напрямку, поділяючись на кілька лабіринтів. В галереях, що постали завдяки людській руці, на стінах спостерігалися округлі ніші, які, ймовірно, слугували місцем для снання (рис. 1) [Stęczyński, 1841]. Характерно, що одна з частин печери має назву "Престол", що свідчить на користь тези про сакральний характер пам'ятки. Дослідник намагався віднайти на стінах "руські написи", про які йому було відомо з фольклорних джерел, але ця спроба завершилась невдачею. Окрім того, на основі зібраних легенд, вченим робиться спроба пояснити етимологію назви "Страдч". На думку Б. Ж. Стечинського, вона походить від слова "страта", що, очевидно, слід пов'язувати із насиллям, яке чинили татари над місцевими мешканцями під час своїх нападів [К, 1841, s. 235–238].

Пізніше печера в Страдецькій горі продовжувала викликати

значний інтерес серед наукової спільноти. Так, відомості про неї знаходимо на сторінках

Рис. 1 Вхід до печери у Страдчі, 1841

Fig. 1. Entrance to cave in Stradch, 1841

красназавчих праць авторства К. Фалькевича, І. Гавришкевича, А. Шнайдера, В. Площанського та ін. [Janusz, 1918, s. 112]. Зауважимо, що в кількох випадках за основу розповіді про Страдч брався нарис Б. Ж. Стечинського (Ю. І. Крашевський [Kraszewski, 1860, s. 100–102], М. Удзела [Udziela, 1896, s. 60–64]). Водночас бачимо в науковій літературі спроби ототожнення печери у Страдчі з літописною "Печерою Домажировою". Саме до такої думки схилився знаний галицький історик Д. Зубрицький. Як аргументи він наводив невелику відстань до Страдецької печери села Домажир, а також народну традицію, котра свідчила про давнє використання печери як сховища

від набігів татар. Дослідник також припускав наявність в Страдчі укріпленого міста, котре існувало тут за княжих часів [Зубрицький, 1855, с. 138]. Відмінної позиції дотримувався М. Грушевський, котрий критично оцінивши припущення Д. Зубрицького, висловив думку, що літописна "Печера Домажирова" може знаходитися поблизу села Домамориці на Тернопільщині [Грушевський, 1895, с. 1–2]. У пізніший час дискусії навколо локалізації "Печери Домажирової" не припинялися. Зокрема, знаний український історик І. Крип'якевич висловив думку, що ця пам'ятка мала знаходитись в безпосередній близькості Галича на місці сучасного с. Підпечери Івано-Франківської обл. [Крип'якевич, 1984, с. 37]. Все ж сучасні археологічні дослідження дають підстави схилитися на користь думки Д. Зубрицького [Пелещишин, 1994, с. 13–15].

Одним з об'єктів красназавчого зацікавлення стало і городище Щекотин, згадка про яке зустрічається в літописі під 1242 р. у зв'язку з міжусобною війною Ростислава Михайловича та Данила Романовича [Літопис Руський, 1989, с. 400]. Городище відвідували та описували красназавці В. Площанський та С. Баронч [Чайка, Мазур, 2003, с. 45]. Припущення про час його заснування та локалізацію висловив також Р. Ковшевич, котрий в 1834–1839 рр. був парохом у с. Глинську. Звертаючи увагу на важливість топонімічних назв у справі з'ясування локалізації літописних міст, Р. Ковшевич вказував на те, що "град Щекотов" знаходився на місці сучасного йому урочища Щекотин поблизу с. Глинська [Ковшевич, 1865, с. 161–170]. Однак

при визначенні локалізації літописного “граду” він керувався не лише топонімічними джерелами. Проаналізувавши літописні дані, Р. Ковшевич зробив висновок, що Щекотин знаходився відносно далеко від основних шляхів походів монголів, зокрема він зауважив, що “*мѣстоположеніе удобное сихъ около 3 миль отъ себе отстоящихъ городовъ [Домажир та Щекотин – В. Л.], въ горахъ лѣсами покрытыхъ и окруженныхъ, и одною цѣпью къ Ярославлю отсюда протягающихся, пособствовало ихъ соблюденію тогда отъ напада жестокихъ Татаръ...*” [Ковшевич, 1865, с. 167]. Ця гіпотеза Р. Ковшевича в подальшому підтвердилась археологічними дослідженнями. В сучасній археологічній науці утвердилась думка про локалізацію Щекотина поблизу с. Глинська [Чайка, 1999, с. 91–96; Чайка, Мазур, 2003, с. 45–59 та ін.].

Як бачимо, часто дослідження пам'яток Розточчя відбувалося в руслі співставлення вже відомих городищ зі згаданими в літописі. Приміром, М. Грушевський був одностайний з Р. Ковшевичем в питанні місцезнаходження “*граду Щекотова*” [Грушевський, 1992, с. 612]. Окрім невірною тлумачення місцезнаходження “*Печери Домажировой*”, М. Грушевський сприймав також як доволі сумнівну локалізацію літописного Потелича в тодішньому Рава-Руському повіті і вважав, що обставини літописного повідомлення “*...скорше б вказували на якесь місце ближе угорської границі. Тилич коло Попраду, на звичайній дорозі в Угорщину, дуже добре сьому відповідає*” [Грушевський, 1992, с. 612]. Зазначимо, що польський історик С. Церха, ведучи мову про Червенські міста, взагалі заперечує існування Сутейська. Він вважав, що літописець мав на увазі не власну назву городища, а користувався прикметником “пограничний” (старопол. “*sąciask*”) [Cercha, 1912, s. 22].

Що ж до інших пам'яток Розточчя, то вони також не залишились поза увагою дослідників. Зокрема, городище біля Малих Грибович поверхово обстежував Й. Білінкевич [Janusz, 1918, s. 166]. І. Шараневич згадує про “*старе замчисько*” в Потеличі [Szaraniec, 1886, s. 156], про цю ж пам'ятку міститься коротка замітка і в праці А. Шнайдера [Janusz, 1918, s. 190]. На потребі докладного археологічного вивчення “*руських градів*” поблизу Львова (зокрема, Щекотина, Домажира, Страдча та Рокитного) акцентував увагу А. Петрушевич [Kronika czynności ..., 1892, s. 155].

Певні відомості про залишки давніх поселень у регіоні зустрічаємо і в багатотомному виданні “*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*”. Зокрема, тут подано опис Страдецької печери та її розміри [Stradcz, 1890, s. 383], згадано городища у Баторжі (тут “*старе городисько мало 62 сажні протяжності і 150 стоп висоти*”) [Batorz, 1880, s. 117], Сусці [Suśc, 1890, s. 601] та ін. Автор статті про Потелич у цій енциклопедичній праці, беручи до уваги повідомлення І. Шараневича, вказує на те, що ще в XV ст. тут були помітні сліди замку, котрий контролював стародавній шлях з Белза у Надсяння [Potylicz, 1887, s. 883].

На початку XX ст. дослідження старожитностей Східної Галичини розпочав відомий краєзнавець Б. Януш (В. Карпович). Серед пам'яток Равського Розточчя його увагу привернули городище в Рокитному та печерний комплекс у Страдчі [Janusz, 1913, s. 43–49]. Провівши обстеження городища в Рокитному, дослідник зробив висновок, що воно мало форму еліпса (розміри сторін якого становили: довшої – 168 м, коротшої – 127 м) і захищалося складною системою валів, в яких прослідковуються сліди в'їздів.

Б. Януш провів детальні обміри на території городища: висота валу при головному в'їзді сягала 3 м, його ширина при основі становила 10,5 м. На думку дослідника, укріплення в Рокитному аналогічні до валів та ровів городища в Підгородищі [Janusz, 1913, s. 43–44]. Функціонування цих городищ, на думку Б. Януша, припадає на “*часи руські*”, проте своїми початками вони могли сягати кінця слов'янської доби [Janusz, 1913, s. 45]. Окрім того дослідник детально описує оборонні укріплення городища в Малих Грибовичах та вперше ототожнює літописний Борок з городищем у Рокитному. Зауважимо, що аналогічної позиції щодо локалізації літописного Борока дотримувався І. Крип'якевич [Крип'якевич, 1991, с. 313–314]. Лінію оборони на північних теренах Галицької землі, котра складалася з городищ у Рокитному, Малих Грибовичах, Домажирі та Щекотині, Б. Януш пов'язує з міжусобною війною

чернігівського князя Ростислава Михайловича супроти Данила Романовича. Проаналізувавши літописні джерела, вчений висловив думку, що згадані городища слугували опорою у військових кампаніях саме для Ростислава Михайловича [Janusz, 1913, s. 63–64]. Б. Януш провів також незначні археологічні розкопки в печерному комплексі Страдча. Надзвичайно барвистим є опис цих робіт самим дослідником: “При слабкому світлі свічки праця тривала неповних дев'ять квадрансів [квадранс: чверть години – В. Л.], яка була увінчана незначним по правді, але в цілому цікавим результатом. Отож, перекопуючи поверхню якихось трьох метрів квадратних до глибини менше більше $1\frac{1}{2}$, натрапив я спочатку на дрібні кавалки вугілля, які ставали щораз чисельними в міру поглиблення долівки. Далі трапився кавалок черепка посудини глиняної, що заохотило мене до ще ширшого та глибшого копання в цьому місці. Скоро я віднайшов велику вже кількість черепків, а біля них кілька кісток звіриних і трохи недопалених кавалків дерева.” [Janusz, 1913, s. 47] На думку Б. Януша, ці знахідки є прямою вказівкою, що печеру заселяли ще з давніх часів, можливо вона слугувала скельним монастирем для ченців чи сховищем під час набігів татар [Janusz, 1913, s. 47–49].

Відомості про пам'ятки Східної Галичини, в т. ч. і Равського Розточчя, були систематизовані Б. Янушем в узагальнюючій праці “Zabytki przedhistoryczne Galicyji Wschodniej”, котра вийшла друком в 1918 р. Дослідник подав короткі відомості про топографію та оборонні системи городищ регіону, детально описав печеру в Страдецькій горі. Важливо зазначити, що Б. Януш не лише послуговувався даними, котрі були відомі з праць попередніх дослідників, він також використовує матеріали власних обстежень. Науковець повідомляє про городища в Добростанах, Домажирі, Рокитному, Великих Грибовичах*, Завадові, Парипсах, Потеличі: тут також зустрічається інформація про залишки укріплень в присілку Окопи Магерівські [Janusz, 1918, s. 108, 110–111, 165–166, 173, 189–190]. Дослідник відзначив схожість планувальної структури городищ в Завадові та Великих Грибовичах. Останнє за керамічним матеріалом він продатував слов'янським часом [Janusz, 1918, s. 173, 165–166]. Серед низки городищ, які зустрічаються у праці Б. Януша, за ступенем інформативності можемо виокремити дані про Парипси. За повідомленням науковця, вали городища окреслюють еліпс, довжина довшої сторони якого становить 45 м, а коротшої – 30 м. У валах чітко простежувалися сліди від двох в'їздів. З легкодоступної сторони городище відділене валом, котрий поділяє його на дві частини: більшу та меншу. Цей вал було розкопано, в його середині виявлено залишки деревного вугілля та скупчення каміння. На думку дослідника, за планувальною структурою городище в Парипсах аналогічне до укріпленого поселення в Потеличі. Б. Януш датує городище X–XII ст. [Janusz, 1918, s. 190]. Очевидно, городище в Парипсах в пізнішій

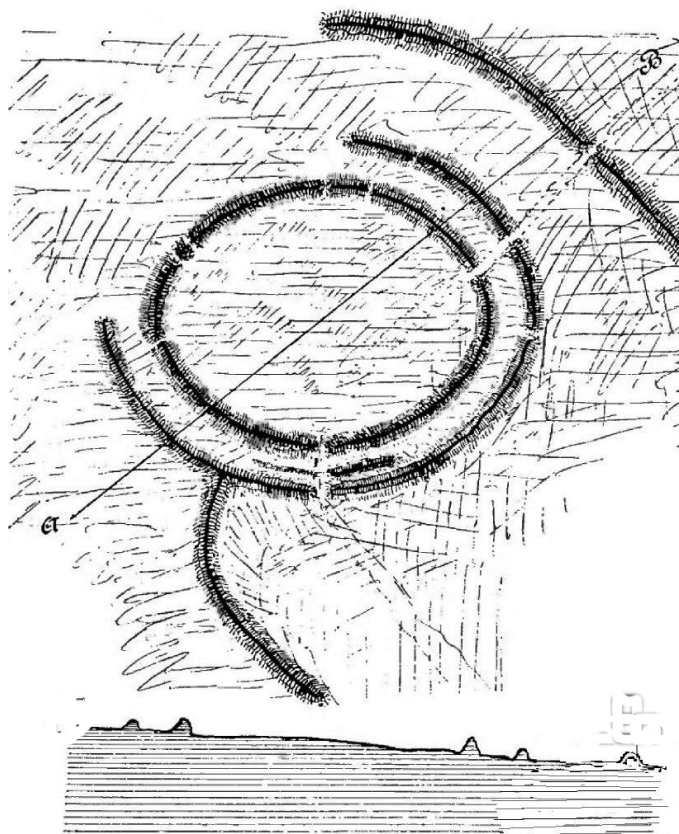

Рис. 2 Схематичний план городища в Рокитному (за: Janusz, 1913)

Fig. 2. Schematic plan of hill-fort in Rokytno (by: Janusz, 1913)

* в сучасній літературі це городище відоме як Малі Грибовичі.

археологічній літературі стало відоме під назвою Вороблячин (літописні “Ворота”) [Пелешин, Касюхнич, Рудий, 1993, с. 72–73].

Можна сказати, що діяльність Б. Януша символізує перехід своєрідного “Рубікону” у справі наукового вивчення середньовічних пам'яток Розточчя, адже вчений не лише систематизував науковий доробок своїх попередників, але й вперше провів археологічні розкопки на терені регіону. Саме від часів Б. Януша результати польових досліджень стали основним джерелом до висвітлення історії Розточчя у середньовічні часи.

Такий “сигнал” від Б. Януша безумовно сприяв пошуків археологічних досліджень на території не тільки Розточчя, але й на всіх землях колишньої Речі Посполитої. Окрім того, охорона історичних та культурних пам'яток, їх наукове вивчення та інвентаризація стали державною справою. Цей процес слід пов'язувати з початком діяльності Державного Товариства Консерваторів Праісторичних Пам'яток. Вже 22 лютого 1920 р. було визначено територію, котрі охоплювалися тимчасовими консерваторськими округами. На теренах Люблінської та Волинської губерній діяльністю по охороні пам'яток мав займатися III округ з осередком в Любліні, котрий очолював Міхал Древо [Gurba, 2000, s. 159]. За словами М. Древо, головним завданням на початках “було доведення до кінця інвентаризації праісторичних пам'яток люблінської землі” [Drewko, 1923, s. 100]. Остаточний поділ на консерваторські округи був затверджений у 1922 р.: на території Польщі виокремлювалося 8 округів, VI-й з яких (Люблінський) на чолі з М. Древом мав діяти у Люблінській, Волинській та Поліській губерніях [Gurba, 2000, s. 159]. Охороною пам'яток у V – Львівському окрузі (Львівське, Тернопільське та Станіславівське воєводства) мав опікуватися Б. Януш, котрий з 1923 р. обіймає посаду консерватора [Піотровска, 2006, с. 70–74]. Зауважимо, що значною проблемою у діяльності Товариства Консерваторів у 1920-их рр. була нестача фінансів, і як наслідок – несистематичність досліджень. Так, у 1924 р. у Люблінському воєводстві археологічні розкопки проводилась на тринадцяти пам'ятках, а вже в 1926 р. – лише на трьох [Gurba, 2000, s. 161]. Як самостійна науково-охоронна установа Товариство консерваторів діяло до 1928 р., після чого воно було включено у структуру Державного Археологічного музею у Варшаві [Florek, 2000, s. 276].

Серед досліджень, котрі в згаданій час проводилися Товариством Консерваторів, варто виділити розкопки М. Древо у 1922 р. на курганному могильнику в Липську (Томашівське Розточчя). За словами дослідника, “могильник розташований поблизу потужного городища, оточеного валами та ровами...він тягнеться гребенем по лінії з південного сходу на північний захід...ближче до городища могильник складається з курганів висотою близько 1 м або зовсім низьких, 30–40 см висотою; кургани північної сторони не виказують такої різниці у висоті – на загал вони до $\frac{1}{2}$ м висоти. Кургани округлої, трапляються однак нечисельні – овальної форми, розташовані досить щільно, місцями дотикаються один до одного...” [Drewko, 1923, s. 100–101]. У розкопаних курганах північної групи М. Древо зафіксував одне вогнище та нечисленні фрагменти кераміки. Південні кургани виявилися дещо багатшими; там були знайдені “...перепалені кістки людські, хоч і в дрібних фрагментах, однак чисельні..., цілі посудини, точені на колі...” [Drewko, 1923, s. 101]. На підставі отриманого керамічного матеріалу дослідник датує могильник X–XI ст., зауваживши, що південні кургани, можливо, старші [Drewko, 1923, s. 101].

В контексті вивчення пам'яток Розточчя слід згадати узагальнюючу працю знаного польського археолога В. Антоневича “*Archeologia Polski*”. У ній дослідник, керуючись топографією укріплених поселень, виділив на території Поділля та “Червоної Русі” три типи городищ. Приміром, укріплення в Рокитному В. Антоневич відносить до першого типу, для якого характерне розташування городищ на пагорбах, типова складна система оборони та наявність в планувальній структурі передгороддя [Antoniewicz, 1928, s. 219].

Продовженням ґрунтовних археологічних досліджень на терені регіону можна вважати розкопки Я. Пастернака на городищі Щекотин. Зазначимо, що перед початком досліджень вчений здійснив обстеження території пам'ятки: було виявлено керамічний матеріал, а саме – “череп'я горщика з типовим орнаментом”, котрий числиться в “набутках” Музею НТШ за

1929–1932 рр. [Пастернак, 1933, с. 128]. Цілком ймовірно, що такі розвідкові роботи мали місце в 1929 – на поч. 1930 рр., оскільки вже в 1930 р. в статті “Археологія Жовківщини” дослідник датує укріплення в Щекотині XI–XII ст. [Пастернак, 1930, с. 7]. Археологічні розкопки було проведено в 1934 р., тоді ж Я. Пастернак докладно описує топографію городища: “...воно знаходиться у значній віддалі на південний захід від села, на горбоватій віднозі львівсько-томашівського розточа й займає біля двох моргів простору. Від легше доступної східної сторони відтяте воно глибоким валом і ровом. Цей вал окружував первісно ціле городище, також від сторони стрімкого природного спаду гори, але тепер він з північної сторони сильно ушкоджений...каменоломом...” [Пастернак, 1936, с. 176]. Археологічними розкопками у північній частині Щекотина було виявлено “хату з княжої доби”, розмірами 2,80×1,90 м, на долівці якої зафіксовано ямки від стовпової конструкції. На долівці житла віднайдено фрагменти кераміки XIII–XIV ст., залізу сокиру та фрагмент скляного браслету. Вищеперелічені археологічні матеріали було передано до Музею НТШ [Пастернак, 1937, с. 262]. У північно-західному куті городища на глибині 0,3 м виявлено вимощену камінням доріжку, довжиною 20 м та шириною 0,2–0,7 м [Пастернак, 1936, с. 176–177]. На всій території пам'ятки було закладено 20 зондів, однак ознаки культурного шару виявлено лише у північній її частині, з якої добре проглядається навколишня округа. Тому Я. Пастернак висловив припущення, що Щекотин не був постійно заселеним, а слугував сховищем для навколишніх мешканців в часи небезпеки [Пастернак, 1936, с. 177]. Обстеживши ділянку, оточену валом та ровом, котра знаходилась на пагорбі на північний схід від городища в ур. Цвинтар, Я. Пастернак вказав на можливість існування тут підплитових поховань, “...на доказ цього тепер підчас орання подибуються камяні плити, під якими є певно старі гроби...” [Пастернак, 1936, с. 177–178].

У 1939 р. Я. Пастернак провів незначні археологічні обстеження в печерному комплексі Страдецької гори, який, на його думку, був підземним монастирем руського часу, схожим до печер Лаври в Києві. Дослідник подав дані про його планувальну структуру, окрім того визначив функціональне призначення деяких частин печери, зокрема, він зауважив, що “...в стінах коридорів були видовбані ніші-келії для монахів, в одному місці стояла невеличка капличка прямокутної (250×330 см) форми, 252 см заввишки, в другому (куті - В. Л.) найбільша келія (370×650 см), яка, певно, була спільною харчівнею-рефектаром монахів...” [Пастернак, 1961, с. 581]. У своїй короткій замітці про Страдч, котра вміщена у синтезованій роботі “Археологія України”, Я. Пастернак не згадує про речовий матеріал, виявлений ним під час цих досліджень, однак така інформація зустрічається в пізніших виданнях. Зокрема, О. Ратич повідомляє про виявлений у Страдчі в 1939 р. керамічний матеріал руського часу, наконечник списа та залізний гачок [Ратич, 1957, с. 31]. У середині 1930-х рр. Я. Пастернак провів розвідкові роботи на території городища в Потеличі, про що свідчать “керамічний матеріал, залізна стрілка, камянний брусок та залізний ножик”, передані ним до Музею НТШ [Пастернак, 1937, с. 265].

У 1933–1934 рр. експедиція під керівництвом М. Смішка, який на той час займав посаду асистента кафедри преісторії Львівського університету, досліджувала поселення культури лійчастого посуду та руське городище XI–XII ст. на Чорній Горі біля с. Малі Грибовичі. Городище оточене трьома лініями валів і ровів, простежено також сліди в'їзних воріт і дороги, яка вела на його центральну площадку, т. зв. “середгороддя”. Вона овальної в плані форми, її розміри 65×50 м. Характеризуючи потужність оборонних укріплень, М. Смішко пише, що “...найсильніше городище було укріплене від сходу, слабше від півночі й півдня, а зовсім відкрите від сторони стрімкого, західнього схилу.” [Смішко, 1937, с. 93]. Закладені на городищі траншеї дали змогу вивчити внутрішню структуру оборонних валів. Дві зовнішні лінії укріплень були насипані з ґрунту, вибраного з ровів і на гребенях, як вказує дослідник, мали частокіл. У внутрішньому валі виявлено потужні прошарки перепаленої глини, вугілля, рештки обвуглених колод. М. Смішко вважав, що конструкція цієї оборонної лінії, ймовірно, складалася з двох рядів дерев'яних стін, між якими засипано глину. У траншеях, закладених на території пам'ятки, виявлено одну яму, два залізних цвяхи, фрагменти кераміки та кістки

тварин. Така відносна бідність матеріалу княжої доби привела дослідника до висновку, що городище виконувало винятково оборонні функції і не мало постійного “цивільного” населення [Смішко. 1937, с. 94]. У 1939 р. городище в Малих Грибовичах з екскурсією відвідали учасники практичних та семінарських занять, котрі проводились на кафедрі праісторії Львівського університету [Білас, 2005, с. 71].

Вагоме значення для висвітлення проблематики укріплених поселень у регіоні мали дослідження, котрі стосувалися городища в Сутейську. У 1935 р. вийшла друком невелика за обсягом стаття Анни Кутжебянки про літописний Сутейськ, в якій цей “град” локалізовано поблизу с. Сонсядка. Окрім аналізу писемних джерел, дослідниця звернула увагу на вигідне торговельно-стратегічне розташування городища відносно польсько-руського пограниччя [Kutrzebianka, 1935, s. 101–106]. В 1936–1939 рр. археологічні дослідження на терені Сутейська провадила Софія Вартоловська під загальним керівництвом В. Антоневича. Як вказує дослідниця, “розкопки в Сонсядці відбувалися в середньому 5 тижнів на рік з уваги на виразно скромні фундації на цілі дослідницькі. Експедиція не мала ні фотографа, ні кресляра...” [Wartołowska, 1958, s. 7]. Проте розкопки на цьому городищі викликали значний інтерес посеред польської археологічної спільноти. Так, в 1938 р. тут відбувся 3’їзд молодих археологів з різних університетів Речі Посполитої [Wartołowska, 1958, s. 10]. На жаль, ці археологічні дослідження, як і зрештою всі інші на терені Розточчя, були перервані буремними часами Другої Світової війни.

Отож бачимо, що, починаючи з перших десятиліть ХІХ ст., середньовічні пам'ятки Розточчя отримують різноманітні інтерпретації у краєзнавчому, історичному та археологічному аспектах. Зазначимо, що протягом ХІХ ст. переважав поверхневий їх опис – важливим в цьому відношенні було співставлення вже відомих городищ зі згаданими в літописі. Водночас не слід недооцінювати результатів цих досліджень, оскільки саме тоді була закладена інформативна база про локалізацію більшості відомих городищ Розточчя, відбулося їх введення в історичну науку. З певністю кажемо, що переломною у справі вивчення терену Розточчя стала наукова діяльність Богдана Януша. У 20–30 – тих рр. ХХ ст. завдяки знаним українським та польським археологам (М. Древко, Я. Пастернак, М. Смішко) бачимо якісно новий рівень дослідження середньовічних пам'яток регіону. На жаль, ці процеси перервала війна, після закінчення якої розгляд території Розточчя здійснювався крізь призму державних кордонів.

ЛІТЕРАТУРА

Берест Р. Я., Касюхнич В. В.

- 1996 Дослідження в околицях с.Страдч // Археологічні дослідження Львівського університету у 1995 р. – Львів. – С. 13–16.

Булик Н.

- 2006 З історії археологічних досліджень у Східній Галичині в ХІХ – на поч. ХХ ст. // МДАПВ. – Вип. 10. – Львів. – С. 298–317.
- 2009 Археологія доби романтизму в Східній Галичині // Фортеця: збірник заповідника “Тустань” на пошану Михайла Рожка. – Кн. 1. – Львів. – С. 404–413.

Білас Н.

- 2005 Археологічна наука в Львівському університеті (ХІХ – 30-ті роки ХХ ст.) // АДЛУ. – Вип. 8. – Львів. – С. 46–114.

Грушевський М.

- 1895 Чи “Домамири”, чи “Домажири” // Записки НТШ. – Т. V. – Книга 1. – Львів. – С. 1–2.
- 1992 Історія України-Руси. – Т. 2. – Київ. – 633 с.

Зубрицький Д.

- 1855 Історія древняго Галичско-Русского княжества. – Ч. III. – Львовъ. – 314 с.

Ковшевичь Р.

- 1865 Изслѣдование мѣстоположенія старинного города Руси Галицкой Щекотова или Щекотина // Науковий Сборникъ издаваемый Литературнымъ обществомъ Галицко-Русской материцы. – Вип. I–IV. – Львовъ. – С. 161–170.

Крип'якевич І.

- 1984 Галицько-Волинське князівство. – Київ. – 176 с.
1991 Деякі літописні назви з Галичини // ЗНТШ. – Т. ССХХІІ. – Львів. – С. 313–315.

Літопис Руський...

- 1989 Літопис Руський / Переклад Л. Махновця. – Київ. – 590 с.

Лех Я.

- 2006 З історії польсько-українських зв'язків в археології (кінець XVIII ст. – 1939 р.) // АДЛУ. – Вип. 9. – Львів. – С. 17–53.

Пастернак Я.

- 1930 Археологія Жовківщини // З минулого Жовкви. Історична читанка. – Жовква. – С. 5–7.
1933 Нові археологічні набутки Музею Наукового товариства ім. Шевченка за час від 1929–1932 рр. // ЗНТШ. – Т. СЛІІ. – Львів. – С. 113–130.
1936 Перші археологічні розкопи з рамени гр.-кат. Богословської Академії у Львові // Богословія. – Т. XIV. – Книга 2–3. – Львів. – С. 165–179.
1937 Нові археологічні набутки Музею Наукового товариства ім. Шевченка за час від 1933–1936 рр. // ЗНТШ. – Т. СЛІV. – Львів. – С. 241–268.
1961 Археологія України. – Торонто. – 790 с.

Пелецишин М. А.

- 1994 До питання про літописне городище “Печера Домажирова” // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. – Львів. – С. 13–15.

Пелецишин М. А., Касюхнич В. В., Рудий В. А.

- 1993 Розкопки літописного урочища „Ворота” на Яворівщині” // Studia Archaeologica. – Вип. 1. – Львів. – С. 72–73.

Ратич О. О.

- 1957 Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – Київ. – 58 с.

Смішко М.

- 1937 Сліди прадавнього поселення на Чорній Горі в Грибовичах Малих біля Львова // Наша Батьківщина. – Ч. 4–5. – Львів. – С. 93–97.

Чайка Р.

- 1999 До питання історіографії та попередніх досліджень літописного городища Щекотин // Львівський археологічний вісник – Вип. 1 – Львів. – С. 91–100.

Чайка Р., Мазур О.

- 2003 Град Щекотов часів протиборства Данила і Василька Романовичів та Михайла Чернігівського та його сина Ростислава // Галич в доісторії і середньовіччі. Матеріали міжнародної наукової археологічної конференції. – Галич. – С. 45–50.

Abramowicz A.

- 1967 Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej. – Warszawa. – 191 s.

Antoniewicz W.

- 1928 Archeologia Polski. – Warszawa. – 344 s.

Balcer B., Machnik J., Sitek J.

- 2002 Z pradziejów Roztocza na ziemi zamojskiej. – Kraków. – 230 s.

Banasiewicz E.

- 1990 Grodziska i zamczyska Zamojszczyzny. – Zamość. – 118 s.

Batorz...

- 1880 Batorz // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. I. – Warszawa. – S. 117.

Drewko M.

- 1923 Sprawozdanie z działalności Państw. Konserwatora zabytków przedhistorycznych na okręg Lubelski za r. 1922 // WA. – T. VIII. – Warszawa. – S. 100–102.

- Cercha S.*
1912 Gdzie znajdowały się Grody Czerwieńskie // Litwa i Ruś. Miesięcznik ilustrowany, poświęcony kulturze, dziejom, krajoznawstwu i ludoznawstwu / pod. red. J. Obsta. – T. III. – Z. I. – Wilno. – S. 21–40.
- Florek M.*
2000 Ochrona zabytków archeologicznych w Polsce Środkowowschdniej // Archeologia Polski Środkowo-Wschodniej. – T. V. – Lublin. – S. 276–282.
- Galicja...*
1881 Galicja // Słownik geograficzny... – T. II. – Warszawa. – S. 447–448.
- Gurba J.*
2000 Ochrona zabytków archeologicznych województw Lubelskiego i Wołyńskiego – VI okręg konserwatorski Lubelski w latach 1920–1928 // Zamojszczyzna i Wołyn w minionym tysiącleciu. Historia, kultura, sztuka. – Zamość. – S. 159–162.
2005 Roztocze w średniowieczu // Archeologia Roztocza. Krajobraz przyrodniczo-kulturowy. – Lublin. – S. 118–126.
- Gurba J., Orłowski R.*
1956 Mikołaj Stworzynski, nieznan inwentaryzator grodzisk południowej Lubelszczyzny z początków XIX w. // WA. – T. XXIII. – Warszawa. – S. 66–71.
- Haliczer J.*
1933 Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych. – Tarnopol. – 171 s.
- Janusz B.*
1913 Z pradziejów ziemi Lwowskiej. – Lwów. – 93 s.
1918 Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej. – Lwów. – 310 s.
- K.*
1841 Pieczary pod wsią Straczem w Galicji, w cyrkule lwowskim // Przyjaciel Ludu. Czyli Tygodnik potrzebnych i pożytecznych wiadomości. – R. VII. – № 30. – Leszno. – S. 235–238.
- Kostrzewski J.*
1949 Dzieje polskich badań prehistorycznych. – Poznań. – 221 s.
- Kraszewski J. I.*
1860 Sztuka u Słowian szczególnie w Polsce i Litwie przedchrześcijańskiej – Wilno.
- Kronika czynności...*
1892 Kronika czynności Koła c. k. Konserwatorów i Korespondentów Galicji Wschodniej // Teka konserwatorska. Rocznik Koła c. k. Konserwatorów starożytnych pomników Galicji Wschodniej. – Lwów. – S. 148–163.
- Kunasiewicz S.*
1872 Kilka słów o “Rocznikach dla archeologów, numizmatów i bibliografów polskich” – i o wydawcy tychże: Drze Stanisławie Krzyżanowskim. Odbitka z odcinka “Gazetu Narodowej”. – Lwów. – 36 s.
- Kutrzebianka A.*
1935 Sąciaska, gród z polsko-ruskiego pogranicza // WA. – T. XIII. – Warszawa. – S. 101–106.
- Maruszczak H.*
1972 Wyżyny Lubelsko-Wołyńskie // Geomorfologia Polski. – T. 1. – Warszawa. – S. 349–384.
2002 Osobliwości stosunków fizjograficznych Roztocza i ich znaczenie dla działalności człowieka w czasach prahistorycznych i we wczesnym średniowieczu. Aneks 2 // Balcer B., Machnik J., Sitek J. Z pradziejów Roztocza na ziemi zamojskiej... – S. 207–221.
- Reder J.*
2005 Główne cechy środowiska przyrodniczego Roztocza i ich ewolucja // Archeologia Roztocza... – S. 5–20.
- Rechman A.*
1904 Niżowa Polska opssana pod względem fizyczno-geograficznym. – Lwów. – 535 s.
- Piotrowki M.*

- 2005 Słowianie na Roztoczu w okresie wczesnego średniowiecza // Archeologia Roztocza... – S. 103–117.
- Podręcznik geografii...*
- 1876 Podręcznik geografii Galicyi / ułożył L. Tatomir. – Lwów. – 175 s.
- Potylicz...*
- 1887 Potylicz // Słownik geograficzny... – T. VIII. – Warszawa. – S. 879–883.
- Prusicka-Kolcon E.*
- 2007 Guciów – archeologiczny fenomen z okresu wczesnego średniowiecza // Zamojski Kwartalnik Kulturalny. – № 3. – Zamość. – S. 45–49.
- Stradcz...*
- 1890 Stradcz // Słownik geograficzny... – T. XI. – Warszawa. – S. 382–383.
- Suśc...*
- Suśc // Słownik geograficzny... – T. XI. – Warszawa. – S. 601.
- Szaraniewicz I.*
- 1886 Krótki opis geograficzny austriacko-węgierskiej monarchii z szczególnym uwzględnieniem królestwa Galicyi i Wielkiego księstwa Krakowskiego do użytku szkół średnich. – Lwów. – 203 s.
- Udziela M.*
- 1896 Janów pod względem historycznym i jako latowisko przyszłości. – Lwów.
- Wartołowska Z.*
- 1958 Grod czerwieński Sutiejsk na pograniczu polsko-ruskim // Światowit – T. XXII. – Warszawa. – 139 s.

Vitalij LIASKA

ROZTOCHCHYA EARLY MEDIEVAL MONUMENTS IN THE CONTEXT OF LOCAL HISTORY AND ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES (XIX CENTURY – 30-TH OF XX CENTURY)

The article deals with history of research of medieval monuments in the territory of Roztochchya from the beginning of XIX century – 30-th of XX century. Two successive phases in process of studying of region are distinguished: local history and archaeological. In this context special attention is focused on the characteristics of local history descriptions of the 19-th century – on discussion of the issue of localization of annalistic cities, on the characteristics of the first archaeological excavations in this area. Importance of scientific activities of B. Janush, M. Drevko, J. Pasternak etc. is emphasized.